

ruhun gıdası kitaplar

DİZİ EDITÖRÜ
GÜZİN YALIN

Allah'ın helal kıldığı her şeyi –yani domuz dışında bütün hayvanları– yeme ısrarı öyle katıdır ki, insan bir vejetaryenin müminler arasında kabul edilip edilmeyeceğini merak edebilir. (...) Dünyadaki gıdalar Allah'ın insanlara bir lütfudur; öbür dünyada ise ilahî ödüldür.

Lilia Zaouali, *Ortaçağ'da İslâm Mutfağı*,
çev. Barış Baysal, İletişim Yayınları, 2021, s. 45-46

(...) *Yüz Türlü Sebze Pişirmek Usulü* namındaki kitabımızda da beyan ve dermiyan etmiş olduğumuz üzere şarap bizim için haramdır. Bu sebeple arzu edenler ve dindar ve hulûk olanlar şarabı ve romu ilave etmezler. Bunların yerine sirke, şıra ve hardaliye ile şekersiz likörlerden birini vaz ve ikame etmek kabildir.

Bu da mümkün olamazsa hiç konulmayabilir.

Avanzade Mehmed Süleyman, *Aile Aşçısı*,
İletişim Yayınları, 2021, s. 79

FEBE ARMANIOS Middlebury College'da Tarih profesörü olarak görev yapmaktadır. *Coptic Christianity in Ottoman Egypt* (Oxford UP, 2011) kitabının yazarı ve *Halal Food: A History* (Boğaç Ergene ile birlikte, Oxford University Press, 2018; İletişim Yayınları, 2024) kitabının ortak yazarıdır. Ortadoğu'daki Hıristiyan topluluklarının, özellikle de Mısır'daki Kiptilerin tarihi, karşılaştırmalı dinî pratikler, gıda tarihi ve medya çalışmaları konularında uzmanlaşmıştır.

BOĞAÇ ERGENE Vermont Üniversitesi'nde Tarih profesörü olarak görev yapmaktadır. Birçok önemli tarih, hukuk ve iktisat tarihi dergisinde makaleleri yayımlanan Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire* (Brill, 2003) kitabının yazarı ve *The Economics of Ottoman Justice* (Metin Coşgel ile birlikte, Cambridge University Press, 2016) ile *Halal Food: A History* (Febe Armanios ile birlikte, Oxford University Press, 2018; İletişim Yayınları, 2024) kitaplarının ortak yazarıdır. *Institutions and Agents in the Islamic World* (Brill, 2009) ve *Nazism, the Holocaust and the Middle East* (Francis R. Nicosia ile birlikte, Berghahn, 2018) adlı kitapların derleyenidir.

Halal Food. A History

© 2018 Oxford University Press

İletişim Yayınları 3434 • Ruhun Gıdası Kitaplar 17

ISBN-13: 978-975-05-3671-7

© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2024, İstanbul

DIZI EDITÖRÜ Güzin Yalın

EDITÖR Kıvanç Koçak

KAPAK VE GENEL TASARIM Suat Aysu

KAPAKTAKI MINYATÜR Hz. Muhammed ve ashâbı bir ziyafette, Erzurumlu Mustafa Darir'in *Siyer-i Nebi* elyazmasından, 1594-1595, sanatçısı bilinmiyor. (Harvard Art Museums/ Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3. Collection of Turkish Art at the Harvard Art Museums, 1995.824) (Imaging Department©President and Fellows of Harvard College).

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ ve DİZİN Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FEBE ARMANIOS - BOĞAÇ ERGENE

Helal Gıda

Bir Tarihçe

Halal Food

A History

**İngilizceden Çeviren:
İrem Argat**

iletişim

İçindekiler

TEŞEKKÜR 7

Giriş 11

BİRİNCİ BÖLÜM

Kurallar 21

İKİNCİ BÖLÜM

Et 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kesim 85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sarhoş Ediciler 117

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ticaret 151

ALTINCI BÖLÜM
Standartlar 185

YEDİNCİ BÖLÜM
Mamul Ürünler 219

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Temiz/Sağlıklı (Tayyip) 255

DOKUZUNCU BÖLÜM
Mutfak 283

ONUNCU BÖLÜM
Dışarıda Yemek 309

Sonuç 341

Ekler 351

EK A

**Karşılaştırmalı Koşer, Hıristiyan ve
İslâmi Beslenme Kuralları** 353

EK B

**Farklı Mezheplere Göre
Yahudi ve Hıristiyan Etine İlişkin Ortaçağ Görüşleri** 355

KAYNAKÇA 357

DİZİN 373

TEŞEKKÜR

Sana tepsilerce yemek
ve içmek isteyeceğin bir şeyler getireyim.
Yumuşak sözlerimi
başına yastık yap.

– Hafız (ö. 1390)

Bu kitabın amacı, helal ve haram gıdaya dair İslâmi kavramsallaştırmaları okuyucuya tanıtmak. Kitap, temel helal gıda kurallarını tarihsel bir perspektiften inceliyor ve çağdaş yorumlamalarına dair genel bir bakış sunuyor; yazarların İslâm hukuku, karşılaştırmalı dinî pratikler, ekonomi politik ve yemek tarihi konularına dair ortak ilgilerini yansıtıyor. İranlı lirik şair ve sufi Hafız'ın güzel dörtlülüğü, kitabın planlama ve yazım sürecinde, dünyanın dört bir yanından arkadaşlar, meslektaşlar ve aile fertleriyle kurulan sofraları özetliyor. Umuyoruz ki, hem onlar hem de diğer okuyucular sonraki sayfalardaki cümlelerin keyfini çıkarırlar. Elbette, her türlü hata veya eksiklik yalnızca yazarların sorumluluğunda.

Bu proje, kısmen, Vermont Üniversitesi, Middlebury College ve Harvard Üniversitesi'nin sağladığı araştırma ve akademik çalışma izni (*sabbatical*) desteği sayesinde tamamlandı. Vermont Üniversitesi'ndeki Tarih Bölümü'ne, özellikle Paul Deslandes ve Kathy Carolin'e; Sanat ve Bilim Fakültesi'ne ve Dekanlık'a şükranlarımızı sunuyoruz. Middlebury'deki Tarih Bölümü'ne, Mesleki Gelişim ve Araştırma Fakültesi Dekanlığı'na, Karşılaştırmalı İrk ve Etnisite Çalışmaları Merkezi'ne ve Başkanlık Ofisi'ne minnettarız. Yazarlar, Harvard'da İslâm Hukuku Çalışmaları Programı'ndan (ILSP) ve bu kitap için elzem anahtar belgeleri bulmalarına sonsuz destek olan Harvard Hukuk Kütüphanesi'ndeki İslâmi kitaplarla ilgilenen kütüphanecilerin cömert yardımlarından yararlandılar. ILSP Direktörü ve Harvard Hukuk Fakültesi profesörü Kristen Stilt ile Mayıs 2016'da "Hayvanlar, Hukuk ve Din" başlıklı verimli ve değerli bir çalıştay düzenledik; çalıştay katılımcılarıyla yapılan görüşmelerde, yiyecek kaynağı olarak hayvanların farklı dinî ve coğrafi ortamlardaki yeri hakkında engin bilgiler edindik. Çalıştayın katılımcıları arasında şu isimler yer alıyordu: Kecia Ali, Beth Berkowitz, David Cassuto, Divya Cherian,

David Clough, Bruce Friedrich, Chris Green, Aaron Gross, Dale Jamieson, Justin Marceau, Richard McGregor, Natalie Prosin, Jordan Rosenblum, Sara Tlili, Anne Valley ve Paul Waldau. Görüşleri için kendilerine minnettarız.

Dostumuz ve meslektaşımız Kristen Stilt'e özel olarak teşekkür etmek istiyoruz. En başından itibaren bu projeyi destekledi, yazım aşamalarında şahane bir sohbet arkadaşıydı ve çeşitli bölümlerle ilgili titiz tavsiyelerde bulunup önemli yönlendirmeler yaptı. Benzer şekilde, kitabın tüm taslaklarını baştan sona dikkatle okuyan ve son revizyon sürecinde için kritik önemdeki detaylı bildirimlerde bulunan Dana Barrow ve Andrew Amstutz'a da teşekkürü borç biliyoruz. Süreç boyunca, pek çok arkadaşımız ve meslektaşımız taslağın bazı bölümleri için kıymetli görüşler ve öneriler vermek için vakit ayırdılar. Heather Sharkey, Ortadoğu'da yemekle ilgili öğretim materyalini bizimle içtenlikle paylaştı. Jordan Rosenblum, hayvan kesimi, hayvan hakları ve gıda etiği gibi kitabın pek çok temel temasını daha karşılaştırmalı bir dinî pencereden ele almamıza yardımcı oldu. Riad Bahhur, farklı bölümler hakkında kıymetli önerilerde ve yorumlarda bulundu. James Calvin Davis, Ayda Erbal, Bert Johnson, Chris Rominger, Rebecca Tiger, Julia Welsh ve Ela Yazıcı İnan kitabın belirli kısımları hakkında faydalı tavsiyelerde bulundular. Sorularımızı cevapsız bırakmadıkları, bazı kaynakların yerini tespit etme ve onlara erişme konularında yardımları için de Ata Anzali, Yavuz Aykan, Dima Ayoub, Elizabeth S. Bolman, Darién Davis, Bruce Friedrich, Caroline Kahlenberg, Jahd Khalil, Karin Hanta, Noémi Lévy-Aksu, Sujata Moorti, Ellen Oxfeld, Natalie Prosin, Safa Saraçoğlu ve Claire Wilkinson'a teşekkür ediyoruz. Ian Barrow, Rebecca Bennette ve James Fitzsimmons çok makbule geçen öneri ve tavsiyelerde bulundular.

Birkaç kişi, kitabın genel üretim sürecine katkıda bulundu. Christi B. Stanforth'a, özellikle kitap taslağının farklı aşamalarında yaptığı titiz ve harikulade okumalar, verdiği editoryal tavsiyeler için teşekkür ediyoruz. Ayırdığı zamanı, yemek çalışmalarına tutkusunu ve neşesini gerçekten çok kıymetli buluyoruz. Gregory T. Woolston muhteşem bir dikkat, sabır ve özenle güzel haritalarımızı hazırladı. Çektikleri fotoğrafları nazikçe bizimle paylaşan Ayda Erbal, Celeste and Jeff Flynn, Michelle Kim, Hiroko Miyokawa ve Martin Naunov'a teşekkür ediyoruz. Middlebury College'dan araştırma görevlisi kitap için elzem bazı belgelerin toparlanmasına yardımcı oldular: Projenin ilk başlarında, Jiya Pandya, David Russell ve Winnie Yeung dikkat ve dakiklikle çalıştılar. Son kısımlardaysa bu görevi Lex Scott ve Elizabeth Weiss devraldılar.

Bu kitabın fikir olarak ortaya çıkması 2013 yılına dayanıyor ancak Oxford University Press'in Amerikan ve Dünya Tarihi bölümü sorumlu editörü Su-

san Ferber'le yapılan sohbetler sonrasında daha somutlaştı. Profesyonelliği, ihtisası ve coşkusu için ona minnettarız. Kitabın son taslağını zenginleştiren yorum ve önerilerde bulunan yayınevinin üç anonim eleştirmenine de teşekkürlerimizi iletmek istiyoruz. Muhteşem editörümüz Maya Bringe'in çabasına, ilgisine minnettarız ve ekibin diğer çalışanları Patterson Lamb, John Grennan, Jenny Volvovski ile diğerlerine de teşekkür ediyoruz.

Bu projenin tohumları, Febe Armanios'un Middlebury College'da 2013 bahar döneminde "*Food in the Middle East: History, Culture, and Identity*" (Ortadoğu'da Yemek: Tarih, Kültür ve Kimlik) isimli bir ders vermeye başlaması ve öğrencilerine verebileceği kolay anlaşılır ancak akademik çalışmaların kılığının farkına varmasıyla atıldı. Dersi ilk açıldığı ve sonraki dönemlerde alan öğrencilerin zekice soruları ve önemli görüşleri, kitabın düzenlenmesine birçok yönden ilham verdi. Boğaç Ergene'nin 2017 bahar döneminde açtığı "*Animals in Islamic Tradition(s)*" (İslâmi Gelenekte/Geleneklerde Hayvanlar) dersinin bir parçası olarak kitabın ilk birkaç bölümünü okuyan ve faydalı yorumlarda bulunan Vermont Üniversitesi öğrencileri Nell Cava, Zachary Heier ve Isabella Schechter'e de ayrıca teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Son olarak, ailelerimize şükranlarımızı sunmak istiyoruz. Kitabın yazım sürecinde daimi ve içten desteklerini eksik etmedikleri, bizi yüreklendirdikleri ve böyle ailelere sahip olduğumuz için çok şanslıyız.

Giriş

2014 yılında, Batı Yorkshire’da yaşayan İngiliz Müslüman çift Henna Khan ve Talib Hussein’in sabrı, ailenin dinî beslenme gerekliliklerini okul yönetimine defalarca aktarmalarına rağmen üç çocuklarından birine mütemadiyen jöleli şekerlemeler ve jambon verilmesi karşısında taşmak üzereydi. Jambon, Müslümanlık izin vermediği ya da helal kabul etmediği için Müslümanlarca tüketilmeyen domuz etinden elde ediliyordu; jöleli şekerlemelerse yine domuz yağından üretilen jelatin içeriyordu. Ailenin hüsrânı öyle bir raddeye ulaşmıştı ki, okul yönetiminin ailenin dinî yükümlülüklerine saygı göstermesini hatırlatmak için Henna Khan çocuklarının yakasına protesto amaçlı “Yalnızca Helal” yazan parlak kırmızı etiketler iğnelemeye karar verdi. Khan gazetecilere verdiği söyleşide ailenin memnuniyetsizliğinin boyutunu sergiledi ve okulun eylem(sizlik)lerine karşı duyduğu hayreti şöyle dile getirdi:

Okula her şikâyetimizde bu durumun [Müslüman çocuklara helal olmayan gıdalar verme] neden gerçekleştiğiyle ilgileneceklerini söylüyor ancak hatalarına devam ediyorlar. [Okul yöneticilerine] “Bunun başka çocukların başına gelip gelmediğini” sordum, cevapları “Hayır” oldu. Bu da, bana birinin kasten böyle davranıp davranmadığını düşündürdü. Buraya taşındığımızdan beri oldukça stresliyiz; okul müdürüne gözyaşları içinde gittiğim bile oldu. Okulla hiçbir zaman bir problem yaşamadık ve çocukların hepsi derslerinde başarılılar. Sadece uygun öğünleri doğru çocuklara vermeleri gerekiyor.¹

Khan’ın sözleri, “beslenme savaşlarının” İngiliz eğitim kurumlarının yemekhanelerine ve daha geniş bir kamusal alana uzandığının bir göstergesi.

1 Emma Glanfield, “Muslim Family Sends Children to School with ‘Halal Only’ Stickers Taped across Their Chest after Daughter Is Served Up Non-Halal Food”, *Daily Mail Online*, 24 Eylül 2014, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2768649/Muslim-family-sends-childrenschool-Halal-stickers-taped-chest-daughter-served-non-Halal-food.html>